

VU Research Portal

De macht van het kapitaal

van Apeldoorn, B.

published in

Socialisme en Democratie
2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Apeldoorn, B. (2011). De macht van het kapitaal. *Socialisme en Democratie*, 2011(7/8), 165-175.
http://www.wbs.nl/system/files/van_apeldoorn_-_de_macht_van_het_kapitaal.pdf

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

De macht van het kapitaal

Net als Will Hutton en Frans Becker in het vorige nummer van S&D, vraagt Bastiaan van Apeldoorn aandacht voor een klassiek sociaal-democratisch vraagstuk: hoe om te gaan met de macht van het kapitaal?

BASTIAAN VAN APELDOORN

In de lawine van door WikiLeaks gelekte Amerikaanse ambtsberichten die eind vorig jaar losbarstte, komt ook de naam van Nederlands grootste bedrijf, de Koninklijke Shell, meerdere malen voor. De meest opvallende berichten betreffen de politieke activiteiten van Shell in respectievelijk de thuisbasis Den Haag en in de hoofdstad van Nigeria, Abuja. In het eerste geval bieden de berichten een inkijkje in de manier waarop het ministerie van Buitenlandse Zaken op cruciale dossiers spreekbuis is van de oliegigant.¹ In het tweede geval onthult de geheime diplomatenpost hoe Shell personeel gedetacheerd heeft op alle Nigeriaanse ministeries en dus niet alleen een grote invloed heeft op het staatsapparaat, maar daar zelfs in geïnfiltreerd is.²

Dat Shell zijn tentakels uitgespreid blijkt te hebben in een land waar men al sinds 1937 olie exploiteert hoeft misschien niet te verbazen.³ Van de invloed in politiek Den Haag hoeft men evenmin op te kijken, als men weet hoe de belangen van de Koninklijke altijd nauw verweven zijn geweest met Den Haag. Ook past het in het algemene (westerse) patroon dat het (transnati-

onale) bedrijfsleven een grote politieke invloed heeft op de politiek, wat betreft de relevante beleidsterreinen. Desalniettemin, en mede omdat de algemenere patronen niet altijd algemeen bekend zijn, zou men zeker in het geval van de invloed die Shell blijkt te hebben op het Haagse beleid — een rol die primair voor de gekozen volksvertegenwoordiging weggelegd zou moeten zijn — toch enige ophef verwacht hebben. Echter, net als bij de eerdere berichtgeving over Shells aanhoudende verwoestende praktijken in de Ogoniland (Nigeria), deden ook deze onthullingen opmerkelijk weinig stof opwaaien.

Toch worden door deze 'lekken' twee klassieke vraagstukken in een actueel daglicht geplaatst. Het eerste vraagstuk is politiek-economisch van aard en betreft de relatie tussen staat en kapitaal, en met name de macht van het kapitaal in onze kapitalistische economische ordening. Het andere vraagstuk is meer politiek-theoretisch (en normatief) van aard en betreft de relatie tussen kapitaal en democratie, en met name hoe de macht van het kapitaal zich verhoudt tot de democratische ordening van ons politieke bestel.

Deze vraagstukken zijn klassieke vraagstukken van de sociaal-democratie. Ze raken niet alleen het hart van de sociaal-democratische ideologie, maar zouden ook van fundamen-

165

Over de auteur Bastiaan van Apeldoorn is Universitair hoofddocent Internationale Betrekkingen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam

Noten zie pagina 174

tele betekenis moeten zijn voor de sociaal-democratische politieke praktijk. Nu de in de jaren negentig afgeschudde ideologische veren voorzichtig weer worden terug gestoken, is het tijd deze vraagstukken opnieuw te overdenken. In het licht van de mondiale financiële en economische crisis, die ons heeft getoond waar een beleid dat het primaat van het kapitaal boven dat van de politiek stelt toe kan leiden, is de noodzaak hiertoe des te groter.

In dit essay zal ik eerst laten zien hoe de macht van het kapitaal in de huidige mondiale politieke economie, en met name zijn verhouding tot de liberaal-democratische staat, begrepen moet worden. Hierbij zal ik zowel ingaan op wat als de structurele macht van het kapitaal gezien kan worden als ook op hoe deze macht gereproduceerd wordt door een politiek (strategisch) handelen van aan het kapitaal gelieerde actoren. In het eerste geval gaat het om de indirecte (en latente) macht van het kapitaal; in het tweede geval om de directe (en manifeste) macht, dat wil zeggen: de actieve uitoefening ervan door vertegenwoordigers van het kapitaal.⁴ Ten slotte zal ik ingaan op de implicaties die dit heeft voor de (sociaal-)democratie.

DE STRUCTURELE MACHT VAN HET KAPITAAL

Sommige mensen, en sommige actoren, hebben meer structurele macht dan anderen. Ze nemen een centrale of bevoorrechte positie in binnen onze instituties en binnen sociale relaties. Ze hebben meer mogelijkheden om anderen te beïnvloeden dan vice versa. Een belangrijk aspect van structurele macht is dat zij ook invloed kan uitoefenen zonder dat sprake is van intentioneel handelen. Dat wil zeggen dat structureel machtige actoren invloed uitoefenen op het gedrag van andere actoren zonder dat de eerstgenoemde hier iets (extra's) voor hoeven te doen (zonder *bewust* te proberen invloed uit te oefenen). Een belangrijke manier waarop dergelijke macht werkt, is doordat andere (minder machtige) actoren de structurele macht van de actor in kwestie (h)erkennen, van te voren re-

kening houden met die macht en dus hun eigen handelen er mede door laten bepalen.

De structurele macht *van het kapitaal* is inherent aan de kapitalistische productiewijze en, op mondiaal niveau, aan de kapitalistische wereldmarkt. Dit idee staat niet alleen centraal in de marxistische politieke economie, maar treft men ook aan in bijvoorbeeld de politicologie bij niet-marxistische critici van wat nog steeds het dominante pluralistische maatschappijmodel is. Waar in het laatstgenoemde model ervan wordt uitgegaan dat in liberale democratieën verschillende min of meer gelijkwaardige elites met elkaar concurreren om de macht, gaan elite- en klassentheoretici ervan uit dat die macht geconcentreerd is in de handen van één elite en dominante sociale groep of klasse.⁵

De klassieke argumenten tegen de pluralistische idee dat verschillende elites en groepen over min of meer gelijke macht beschikken, werden geformuleerd door een spijtoptant van de Amerikaanse pluralistische school, Charles Lindblom. Lindblom stelde eind jaren zeventig in een nog steeds actueel boek, dat van de verschillende groepen het bedrijfsleven misschien niet zozeer een machtselite vormt, maar dat het bedrijfsleven wel degelijk een bevoorrechte positie inneemt.

Hij wees erop dat het bedrijfsleven (het kapitaal) een unieke positie heeft in kapitalistische samenlevingen, omdat deze groep de productie en distributiefuncties uitvoert die voor elke moderne samenleving cruciaal zijn. Of kapitalisten bereid zijn te investeren, en zo ja, hoe en waar, is een vraag die de welvaart van iedereen raakt en zeker ook de schatkist. Want zonder investeringen en een goed draaiende economie, geen (voldoende) belastingen, waarmee ook de belangrijkste machtsbron van de staat opdroogt. In een democratische staatsvorm is een 'investeringsstaking' van het kapitaal, en daarmee een stagnerende economie, bovendien ook een directe bedreiging voor politici die graag herkozen willen worden.⁶

Belangrijk op te merken is dat in tegenstelling tot een werknemersstaking, het bij een investeringsstaking niet gaat om een bewuste

collectieve actie, maar om de gevolgen van individuele economische beslissingen. Investerings kunnen uitblijven door een slechte conjunctuur, maar ook door wat ondernemers als slecht beleid ervaren — bijvoorbeeld ‘te hoge’ bedrijfsbelastingen, ‘te strenge’ milieuwetgeving, ‘te hoge’ sociale lasten et cetera. Is dat laatste het geval, of althans, wordt dat zo waargenomen (of het de werkelijke motieven zijn voor het niet investeren of dat het slechts om beeldvorming gaat, maakt voor de politieke effecten niet uit), dan zullen niet alleen een of meerdere politieke partijen zich al snel voor verandering van dit beleid uitspreken, maar zal ook de democratisch gekozen regering, ongeacht haar politieke kleur, een sterke druk ervaren om de bakens te verzetten. Want doet men dat niet, dan bestaat de vrees dat de economie nog verder achteruit zal hollen. Hiermee loopt de overheid zoals gezegd niet alleen nog meer belastingen mis, maar is ook de kans groot dat de kiezers weg zullen lopen.

Niet alleen liberalen menen dat het in de eerste plaats ‘de markt’ is waar het geld verdiend en onze welvaart gecreëerd moet worden

Samenvattend: de staat kent een structurele afhankelijkheid van het kapitaal, omdat zonder kapitaalaccumulatie de staat in een kapitalistische economie haar materiële basis en haar legitimiteit verliest. Alleen al de perceptie dat bedrijven minder zullen gaan investeren, kan uitwerking hebben op het beleid. Juist omdat zij over zo’n bevoorrechte positie beschikt, zijn ook de ideeën die horen bij het perspectief van het kapitaal (of van de kapitalistische klasse) vaak leidend. Een kernidee in de kapitalistische ideologie is niet alleen dat economische groei het hoogste goed is, maar ook dat deze groei alleen maar gerealiseerd

kan worden door de zogenaamde private sector, dus door ondernemers vrij baan te geven. En inderdaad, ook in Nederland zijn het niet alleen liberalen die menen dat het in de eerste plaats ‘de markt’ is waar het geld verdiend en onze welvaart gecreëerd moet worden. Deze ideologische dominantie doet overigens niets af aan het bovengenoemde punt dat als in een kapitalistische economie de private investeringen staken, de staat als geheel een groot probleem heeft — maar het punt is wel dat andere oplossingen voor dit probleem, bijvoorbeeld overheidsinvesteringen in de publieke sector, zo buiten de discussie blijven.

De staat is dus in grote mate afhankelijk van het (private) kapitaal. Natuurlijk is er ook sprake van wederzijdse afhankelijkheid: de kapitalistische markteconomie kan niet functioneren zonder een staat die het kader schept waarin marktransacties kunnen plaatsvinden. Minimaal gaat het om het creëren en beschermen van eigendomsrechten. In bredere zin gaat het ook om het creëren van een rechtsstaat waarbinnen elk individu een voor de wet gelijke (potentiële) marktpartij is, maar ook om het creëren en reguleren van een arbeidsmarkt (opdat arbeid beschikbaar is voor het kapitaal); het creëren en waardevast houden van een universeel ruilmiddel (geld) en het stabiel houden van het financiële systeem.

Dat die laatste functie van de staat voor het kapitaal en de maatschappij als geheel essentieel is, behoeft natuurlijk na de crash van 2008 geen betoog. Zonder het ingrijpen van de staat toen (en nu nog steeds, denk ook aan de schulden crisis in de eurozone) zou niet alleen de wereldeconomie over de rand van de afgrond zijn geduwd, maar zou daarmee ook in één klap de hele (financiële) kapitalistische elite effectief geëlimineerd zijn. Bovenop deze basisfuncties die de staat voor het kapitaal (en ‘de economie’) vervult komen vaak ook nog allerlei andere vormen van ‘dienstverlening’ door de staat aan het bedrijfsleven: van steun aan bepaalde sectoren (allerlei vormen van industriepolitiek) tot aan het inzetten van de eigen diplomatie voor het

behartigen van belangen van een individueel bedrijf, zoals in het geval van Shell.

Toch is deze interdependentie niet symmetrisch. Het is dus niet dat omdat het kapitaal ook de staat nodig heeft, de staat hiermee een gelijkwaardig machtsmiddel heeft tegenover het kapitaal. In een kapitalistische maatschappij is zoals gezegd de productie en distributie van goederen en diensten als het ware volledig uitbesteed aan private ondernemers die daarmee een autonome sociale groep of klasse vormen. En dit betekent dat overheden er slechts in beperkte mate en voor een beperkte duur voor kunnen kiezen níet aan de eisen van het bedrijfsleven tegemoet te komen, zonder meteen zichzelf in de vingers te snijden. Kapitalisten kunnen besluiten hun investeringen uit te stellen, hun geld op te potten of elders in de wereld te investeren. Het is deze flexibiliteit die het kapitaal een uitzonderlijke macht verleent en verklaart waarom inderdaad de staat zoveel van haar door belastinggeld gefinancierde middelen inzet voor bovengenoemde 'dienstverlening'.

EXIT POWER VAN HET TRANSNATIONALE KAPITAAL

Het komt vooral doordat het kapitaal zich over landsgrenzen heen beweegt, dat het zo'n uitzonderlijke macht heeft. Doordat de wereld opgedeeld is in nationale jurisdicties maar het kapitaal mobiel is en zich dus in principe over deze nationale grenzen heen kan bewegen, heeft het meer dan welke sociale actor ook de mogelijkheid nationale staten tegen elkaar uit te spelen. Deze *exit power* van het kapitaal — de mogelijkheid om te verkassen als de condities (met betrekking tot bijvoorbeeld loonkosten, belastingen, of in het geval van geldkapitaal, de rentestand) niet bevallen — is uiteraard ver-
groot met de in de afgelopen decennia versnelde mondialisering.

Deze mondialisering heeft vooral een neoliberale vorm aangenomen, waarbij de wereldwijde expansie van markten centraal is komen te staan. Met het ontstaan van een geïntegreerde

wereldeconomie waarin nationale obstakels steeds meer zijn weggenomen, heeft het kapitaal — zowel het productieve kapitaal als het geldkapitaal — een in de geschiedenis ongekende bewegingsvrijheid en reikwijdte gekregen. Uiteraard heeft het transnationale kapitaal — kapitaal dat opereert in meerdere nationale jurisdicties tegelijk — het meest van dit proces geprofiteerd.⁷ Het is het transnationaal kapitaal dat het meest mobiel is en daarmee het machtigst; het beschikt over de grootste *exit power*.

Het kapitaal heeft zo'n uitzonderlijke structurele macht doordat het zich over landsgrenzen heen beweegt

En deze vorm van structurele macht kan dus effect sorteren zonder enig doelgericht handelen. De mogelijke *exit* hoeft niet per se geëffectueerd te worden, de mogelijkheid hoeft zelfs niet eens uitgesproken te worden. Natuurlijk, transnationale bedrijven kunnen ook openlijk *dreigen* met vertrek, een uiting van directe macht die zeker veel voorkomt, maar lang niet altijd is die dreiging nodig, omdat politici en beleidsmakers vaak al bij voorbaat rekening houden met de mogelijkheid. Het aantonen van een dergelijke indirecte macht van het (transnationale) kapitaal is uiteraard lastig, juist vanwege het stilzwijgende karakter ervan. Maar het is bijvoorbeeld geen toeval dat juist in de periode van toenemende mondialisering bedrijfsbelastingen internationaal een neerwaartse trend vertonen.⁸

Het mondialiseringsproces heeft de macht van het kapitaal ook vergroot door schaalvergroting. Met het creëren van een mondiale markt en daarmee toegenomen concurrentie zijn steeds meer kleinere bedrijven opgeslokt door grotere bedrijven. De door megafusies en megaovernames gerealiseerde concentratie van

het kapitaal heeft ertoe geleid dat de wereldeconomie in toenemende mate gedomineerd wordt door slechts een beperkt aantal gigantische transnationale ondernemingen (multinationals) en financiële instellingen.⁹ In dit turbokapitalisme is de structurele macht van het kapitaal, geconcentreerd in de grootste transnationale ondernemingen en haar vertegenwoordigers, groter dan ooit.

Mondialisering wordt vaak getypeerd als een onvermijdelijk proces, als ware het een natuurverschijnsel. Vooral politici lijken mondialisering te zien als iets dat zich geheel buiten ons om afspeelt. Dit is echter onjuist. De neoliberale mondialisering wordt in de eerste plaats mogelijk gemaakt door (inter)nationale overheden, bijvoorbeeld doordat zij allerlei vormen van regulering afschaffen die het vrije verkeer van kapitaal voorheen inperkten en doordat zij maatregelen nemen om voor het transnationale kapitaal een zo gunstig mogelijk investerings- en vestigingsklimaat te scheppen. Denk aan het afschaffen van de kapitaalcontroles (gericht op het beperken van de mobiliteit van geldkapitaal) in de meeste westerse landen na de ineenstorting van het monetaire stelsel van Bretton Woods in de jaren zeventig. Denk aan de belastingverlagingen die zijn doorgevoerd

In Europa was de introductie van de euro mede bedoeld om ons te wapenen tegen het casinokapitalisme

(of aan de speciale ontheffingen voor transnationale investeerders, een beleid waarmee bijvoorbeeld Ierland tijdelijk rijk is geworden). Maar denk ook aan het enorme belang dat vaak werd gehecht aan een goede infrastructuur of het onderdrukken van een autonome vakbeweging — dit laatste is vaak een specialiteit van meer autoritaire regimes. De structurele macht

van het kapitaal is in principe wereldwijd werkzaam, maar manifesteert zich op uiteenlopende wijzen. Lokale condities en instituties verschillen nu eenmaal, en ook het mondialiseringsproces zelf ontwikkelt zich geografisch ongelijk.

FLITSKAPITAAL EN FINANCIËLE CRISES

Naast de rol van de politiek (die dus vorm geeft aan het mondialiseringsproces) is de toegenomen mobiliteit van het kapitaal, en daarmee de macht ervan, mogelijk gemaakt door nieuwe informatietechnologieën, die met name het geldkapitaal tot een flitskapitaal hebben gemaakt in een digitale werkelijkheid die is losgezongen van elke vorm van territorialiteit, los van elk nationaal grondgebied.¹⁰ In de jaren tachtig en negentig manifesteerde de macht van dit flitskapitaal zich vooral ten opzichte van 'opkomende' maar kwetsbare economieën in de periferie — denk aan de financiële crisis die Argentinië teisterde rond de eeuwwisseling en, op grotere schaal, de zogenaamde Aziatische financiële crisis een paar jaar eerder toen in 1997 de valuta en de economieën van onder andere Thailand, Indonesië, Maleisië en Zuid-Korea één voor één omvielen, omdat speculanten en investeerders massaal hun geld terugtrokken. In Europa was de introductie van de euro onder andere bedoeld om ons te wapenen tegen dergelijke casinokapitalisten, maar de huidige wereldwijde financiële crisis heeft aangetoond dat zolang het geldkapitaal volledig mobiel is en banken en financiële instellingen hun gang kunnen gaan, deze protectie een illusie is.

De structurele macht van het kapitaal is dus vooral gelegen in de structuren van de kapitalistische wereldeconomie en de (bewegings) vrijheid die deze het kapitaal biedt. Het is niet zozeer de macht van 'de markt' zoals het vaak heet (de markt is immers geen actor) alswel de macht van het kapitaal (georganiseerd in ondernemingen) en kapitaalhouders (investeerders, beleggers) die zich via de markt, en marktgedrag, manifesteert. Het gaat hier niet alleen

om economische macht, maar zoals betoogd, indirect ook om politieke macht in zoverre de politiek, en het gevoerde beleid, door deze macht worden beïnvloed.

HET KAPITAAL ALS POLITIEKE ACTOR

De invloed van het kapitaal is niet alleen gelegen in haar structurele macht, maar komt ook voort uit de directe politieke rol die zij speelt.¹¹ Veel van de structuralistische theorieën waaraan ik heb gerefereerd gaan er al te gemakkelijk van uit dat de structurele macht van het kapitaal — de impliciete dreiging niet of elders te investeren — zo groot is dat de staat de wensen van het kapitaal honoreert, ook zonder de tussenkomst van belanggroepen, lobby's en andere kanalen van directe beïnvloeding van het politieke proces. Dat structurele macht altijd voldoende zou zijn is theoretisch niet plausibel omdat, juist in een (liberale) democratie, er ook andere sociale groepen zijn — met soms tegengestelde belangen — die ook wel degelijk over bepaalde (zij het beperktere) machtsmiddelen beschikken en die via verkiezingen en maatschappelijke strijd ook de politiek kunnen beïnvloeden.

Het kapitaal moet niet alleen zijn leidende rol ten opzichte van de staat zien te reproduceren, maar ook tegenover andere groepen in de samenleving, bijvoorbeeld een georganiseerde arbeidersbeweging. Dit noodzaakt het kapitaal ertoe zich ook politiek te organiseren en zijn eigen belangen in de publieke arena te propageren. Empirisch klopt de claim van structuralisten ook niet omdat de werkelijkheid laat zien dat het kapitaal op allerlei niveaus en langs allerlei wegen voortdurend probeert directe politieke invloed uit te oefenen, dat wil zeggen de structurele macht actief toe te passen. Zelf durft men kennelijk in ieder geval niet volledig erop te vertrouwen dat de structurele macht wel voldoende is. En zo komen we weer uit bij het voorbeeld van Shell.

De politieke macht van Shell is natuurlijk representatief voor de macht van transnationale ondernemingen in onze gemondialiseerde eco-

nomie. Maar waar in dit geval Shell die macht als individueel bedrijf, die opkomt voor zijn eigen specifieke bedrijfsbelangen, uitoefent ten opzichte van Den Haag en Abuja, is het kapitaal natuurlijk ook vooral een politieke actor op het bovenindividuele niveau. Denk aan lobby's van specifieke sectoren, denk ook aan algemene werkgeversverbanden. Maar waarschijnlijk belangrijker dan deze formele associaties (die in het Nederlandse poldermodel overigens een bijzondere positie innemen) zijn die meer informele organisaties en netwerken, via welke een elite van het bedrijfsleven probeert het politieke besluitvormingsproces vorm te geven, niet alleen ten aanzien van specifieke issues maar juist ook als het gaat om de grotere lijnen. Hierbij overstijgt de politieke rol van het kapitaal het niveau van het lobbyen (voor of tegen specifieke wetgeving); het behelst het bepalen van de politieke agenda, of zelfs het vormen van de ideeën, het discours, waarin de politieke agenda en de besluitvorming inbed zijn.

De Europese Ronde Tafel van Industriëlen heeft het Europese integratieproces verder in neo-liberale richting vorm weten te geven

Een goed voorbeeld van dit politiek actorschap van de kant van het transnationaal kapitaal is de Europese Ronde Tafel van Industriëlen (*European Round Table of Industrialists*, ERT), een min of meer informele club van rond de vijftig bestuursvoorzitters en CEO's van Europa's grootste multinationals. Juist door te acteren op het niveau van ideeën, en door de belangen van het Europese transnationale kapitaal te presenteren in 'het algemene belang', en gebruikmakend van haar unieke toegang tot de Europese instellingen en met name de Commissie, is de ERT er niet alleen in de jaren tachtig in geslaagd de

voltooiing van de interne markt op de agenda te zetten en deze vervolgens ook geïmplementeerd te krijgen, maar heeft men ook in de jaren daarna het Europese integratieproces verder in neoliberale richting weten vorm te geven. Dit gebeurde bijvoorbeeld door de ideeën aan te leveren voor de hervormingsagenda van de Lissabonstrategie, en nu voor de opvolger daarvan: 'Europa 2020'.¹² Uiteraard is deze vorm van invloed niet los te zien van en wordt zij mogelijk gemaakt door de macht van het transnationale kapitaal dat de ERT vertegenwoordigt. Maar belangrijk is dat deze macht ook proactief wordt omgezet in het vormgeven van Europees sociaaleconomisch bestuur.

Ook op mondiaal niveau vormen de topmanagers van 's werelds grootste transnationale ondernemingen een transnationaal elitenetwerk — dat door sommigen geïnterpreteerd wordt als de vorming van een transnationale kapitalistische klasse, al blijven daarin regionale en nationale scheidslijnen onder de oppervlakte nog zichtbaar.¹³ Deze transnationale *business community* ontmoet elkaar in bestuurskamers (via wederzijdse commissariaten), maar ook in allerlei internationale fora zoals de *World Economic Forum* of de *Trilateral Commission* en andere eliteclubs (waarin men soms ook directe interactie heeft met leidende politici).

Deze fora vervullen hierbij twee belangrijke functies: a) het creëren van een consensus — een gezamenlijk program — binnen de eigen gelederen en b) het op basis van die consensus beïnvloeden van de internationale (beleids) agenda. Alhoewel deze transnationale kapitalistische elite nu nog vooral een westerse elite is zou de aard van deze elitenetwerken met de komst van Azië mogelijk in de toekomst kunnen veranderen.

Als we de afgelopen decennia beschouwen, zien we dat deze elite vooral een cruciale rol heeft gespeeld bij het opkomen van het neoliberalisme als leidende ideologie, een ideologie die vervolgens op alle niveaus, van nationaal tot Europees tot mondiaal, het beleid mede bepaald heeft. Aldus is het transnationale kapitaal ook in

zijn rol als politieke (en ideologische) actor een drijvende kracht geweest achter het neoliberale mondialiseringsproces. De uitkomst van dit transnationale neoliberale project is, zoals ik hierboven heb betoogd, dat deze transnationale kapitalistische elite hiermee zijn eigen structurele macht nog verder vergroot heeft.

DE DRAAIDEUR TUSSEN BEDRIJFSLEVEN EN POLITIEK

De directe politieke macht van het kapitaal uit zich ten slotte in de personele verwevenheid met de overheid. Van de ontwikkelde kapitalistische landen is deze waarschijnlijk het sterkst in de Verenigde Staten, waar veel leden van de federale regering vaak rechtstreeks van de top van het bedrijfsleven afkomstig zijn en vaak daar ook weer naar terugkeren.¹⁴ Dit is een fenomeen dat ook in Europa niet onbekend is, en getuige recente berichtgeving in Nederland (al is nader systematisch onderzoek hier nodig) zelfs toe lijkt te nemen.

Alhoewel naar de achtergrond van politici (bijvoorbeeld ten aanzien van connecties met het bedrijfsleven) in Nederland helaas weinig systematisch onderzoek wordt gedaan, doen de recente berichten over de overstap van verschillende politici naar het bedrijfsleven — bijvoorbeeld die van Wouter Bos naar KPMG; van Jan Peter Balkenende naar concurrent Ernst & Young, en van verkeersminister Camiel Eurlings naar de directie van KLM — in ieder geval het vermoeden rijzen van een 'draaideur' tussen politiek en bedrijfsleven.¹⁵ Op deze manier verkleint ook in sociologische en ideologische zin de afstand tussen staat en bedrijfsleven, dat wil zeggen dat de leef- en denkwereld (het wereldbeeld) van beleidsmakers voor een belangrijk deel overeenkomt met dat van de top van het bedrijfsleven, hetgeen dus een vloeiend verkeer tussen beide mogelijk maakt.

Langs al deze en ook nog andere wegen en netwerken (ontmoetingen op de golfbaan, in de skybox of bijvoorbeeld in het bestuur van Het Concertgebouw) zorgen leden van een door

transnationaal kapitaal gedomineerde economische elite ervoor dat men niet alleen verweven is met elkaar, maar ook dat men vanuit die aldus geschapen cohesie een politieke actor van betekenis is. In weerwil van het pluralistische idee is dit een elite die andere elites overschaduwet en meer dan welke sociale groep dan ook de politiek, buiten het formele democratische proces om, vormgeeft. Er zijn geen andere groepen in de samenleving, bijvoorbeeld gelieerd aan vakbonden of de non-profitsector, die zo goed genetwerkt zijn als de top van het bedrijfsleven, en zo'n vaak ongehinderde toegang hebben tot de top van de politiek.

Samenvattend kunnen we stellen dat zowel de structurele als de directe macht van het kapitaal dus boven die van andere sociale groepen uitsteekt. De vraag die rest is hoe deze macht zich verhoudt tot de idee van democratie.

KAPITAAL EN (SOCIAAL-)DEMOCRATIE

Volgens Robert Reich (voormalig minister van arbeid onder president Clinton) heeft het 'democratisch kapitalisme' van de naoorlogse jaren — waarin kapitalisme en democratie nog samengingen volgens Reich — plaatsgemaakt voor een nieuw superkapitalisme dat niet langer met een democratisch bestel verenigbaar is, vanwege de grote concentratie van macht in de handen van Amerika's grootste bedrijven en de groeiende kloof tussen een kleine top laag van superrijken en de rest van de samenleving.¹⁶ Deze kritiek is natuurlijk niet nieuw en de vraag naar de verenigbaarheid van democratie en kapitalisme gaat ook verder terug dan het 'neoliberale tijdperk'. Of deze kritiek ook terecht is, hangt mede af van het begrip van democratie dat gehanteerd wordt.

De meeste contemporaine democratietheoretici zijn het erover eens dat democratie meer behelst dan vrije verkiezingen en een meerpartijenstelsel. Alhoewel een grondige discussie hiervan buiten het bestek van dit essay valt, kan wel gesteld worden dat een zekere mate van politieke gelijkheid een eerste voorwaarde is voor het functioneren van een democratisch stelsel:

dat wil zeggen dat burgers op min of meer gelijkwaardige basis toegang hebben tot en deel kunnen nemen aan het politieke proces.¹⁷ De vraag — die liberale van meer radicale democratietheoretici scheidt — is natuurlijk in hoeverre een dergelijke politieke gelijkheid realiseerbaar is zonder een (grote) mate van sociaaleconomische gelijkheid.

Als politieke gelijkheid afhangt van sociaaleconomische gelijkheid, wordt het idee van democratie zelf steeds meer verweven met het aloude sociaal-democratische ideaal van spreiding van kennis, macht en inkomen. Ook indien men een radicaler egalitarisme verwerpt, lijkt het mij evident dat de voor elke vorm van democratie benodigde minimale politieke gelijkheid niet samengaat met een machtsconcentratie waarbij een sociale groep of klasse een bevoorrechte positie inneemt ten opzichte van alle andere groepen. Voor zover dat het geval is — dat wil zeggen: voor zover zoals ik zojuist betoogd heb de pluralisten inderdaad ongelijk hebben — is dat dus een fundamenteel probleem vanuit democratisch oogpunt.¹⁸

*Er zijn geen andere groepen
in de samenleving die zo goed
genetwerkt zijn als de top van
het bedrijfsleven*

Volgens sommigen biedt de huidige crisis een kans het evenwicht enigszins te herstellen. Het kapitaal, en met name het financiële kapitaal, zou aan banden gelegd moeten worden ten gunste van de democratische overheid. Deze kans is tot nu toe niet gegrepen, noch in Nederland, noch elders. Eerder lijkt er een restauratie plaats te vinden van de neoliberale orde zoals die voor de crisis hoogtij vierde. Veel linkse partijen en bewegingen lijken ondanks het feit dat de crisis overduidelijk 'van rechts' kwam geen consistent en aansprekend verhaal te hebben over het linkse alternatief. Wat betreft

de sociaal-democratie is het probleem mogelijk mede gelegen in het feit dat zij zelf in de jaren negentig in hoge mate 'geneoliberaliseerd' is — een proces dat ondanks pogingen tot een ideologische herijking niet makkelijk terug te draaien is. Dit heeft ertoe geleid dat men zich vaak niet meer bewust is van het feit dat de macht van het kapitaal een kernprobleem, misschien wel hét kernprobleem, is van de sociaal-democratische politiek.

De macht van het kapitaal is misschien wel hét kernprobleem van de sociaal-democratische politiek

Het dilemma hierbij is natuurlijk dat gegeven de structurele afhankelijkheid van het kapitaal, en gegeven dat er zich vooralsnog geen (politiek) levensvatbaar alternatief voor het kapitalisme heeft gepresenteerd, de sociaal-democratische politiek, evenmin als de liberale of de christendemocratische, het zich niet kan permitteren zich niets aan dat kapitaal gelegen te laten liggen. Maar dit wil niet zeggen dat zij zich bijvoorbeeld tot instrument van een individueel bedrijf als Shell zou moeten maken. Noch betekent dit dat het niet mogelijk is om ook nog binnen de grenzen van de kapitalistische markteconomie de structurele macht en politieke beïnvloeding van het kapitaal te beperken.

Uiteindelijk heeft de staat een januskop. Enerzijds drukt in een kapitalistische samenleving de structurele macht van het kapitaal een grote stempel op de staat als institutie en als beleidsvoerende actor. Anderzijds zijn ook degenen die de staatmacht uitoefenen, politici en andere beleidsmakers dus, niet ongevoelig voor de directe beïnvloeding door vertegenwoordigers van het kapitaal. Het is daarom dat

de staat slechts zelden tegen de belangen van het (dominante) kapitaal in zal gaan.

Tegelijkertijd is de staat de institutie die bij uitstek de macht van het kapitaal kán inperken. Juist omdat zij de condities verschaft voor het functioneren van de markt en de kapitaalaccumulatie, heeft zij ook de instrumenten in handen de markt en het kapitaal te beteugelen. Sterker nog, men zou kunnen stellen dat de staatsmacht de enige weg vormt waarlangs dat mogelijk is. Maar omdat de staat ook een afspiegeling is van de heersende maatschappelijke en politieke krachtsverhoudingen moet een dergelijk perspectief tegelijkertijd van onderop geopend worden, vanuit maatschappelijke en politieke bewegingen — bewegingen die streven naar niet alleen een rechtvaardigere en economisch efficiëntere politiek-economische ordening, maar ook een ordening die beter te verenigen is met democratische idealen¹⁹

De macht van het kapitaal zelf moet worden ingeperkt. Maar daarnaast kan ook aan een verdergaande democratisering van die macht gedacht worden (zie hierover ook het artikel van Frans Becker in het mei/juni-nummer van *SED*). Want ondanks de opkomst van bijvoorbeeld pensioenfondsen is het totale kapitaalbezit nog altijd sterk ongelijk verdeeld en het kapitaal nog verre van 'ons allemaal'.²⁰ Zodoende blijft de macht van het kapitaal bovenal een kleine bovenlaag bevoordelen, waarvan de bonus incasserende topmanagers slechts het meest zichtbare deel vormen.²¹ Het formuleren van een linkse hervormingsagenda²² gericht op het sterk inperken van deze ondemocratische macht blijft dus een fundamentele uitdaging voor de sociaal-democratie.

173

Bastiaan van Apeldoorn is de auteur van 'Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration' (Routledge, 2002). Binnenkort verschijnt van hem de bundel 'Neoliberalism in Crisis?' (Palgrave, redactie samen met Henk Overbeek).

Noten

- 1 Over de invloed van Shell op het Nederlandse buitenlandse beleid concludeerde het *NRC Handelsblad* na lezing van de geheime ambtsberichten het volgende: 'Het gaat verder dan de gebruikelijke gezamenlijke handelsmissies naar het buitenland, het regelmatige overleg als gevolg van contracten of de netwerkborrels waar sleutelfiguren elkaar treffen. De overheid en het olieconcern stemmen ook hun buitenlandbeleid op elkaar af en voeren het woord namens elkaar. Shell is politiek', zie F. Staps, 'Shell en overheid verstrengeld', *NRC Handelsblad*, 20 januari, 2011, p. 3 en F. Staps, 'Shell heeft grote invloed op buitenlandbeleid kabinet', *NRC Handelsblad*, 20 januari, 2011, p. 1.
- 2 Zie het oorspronkelijke ambtsbericht van de Amerikaanse ambassade in Abuja, 'Shell MD discusses the status of the proposed petroleum', ID: 09ABUJA1907, 20 Oktober, 2009, <http://www.wikileaks.nl/cable/2009/10/09ABUJA1907.html>.
- 3 De positie die Shell ingenomen heeft in Nigeria, past immers een algemeen patroon van de relatie tussen de kern en periferie in de werelddeconomie, en de rol die transnationale ondernemingen daarin spelen.
- 4 Structurele macht wordt ook vaak onderscheiden van relationele macht (zie met name S. Strange (1988) *States and Markets*, Pinter Publishers, Londen). Ik vind dit begrippenpaar echter minder verhelderend omdat sociale structuren ook altijd uit relaties bestaan. Voor mij ligt het onderscheid meer in struc-

tuur versus handeling. Hierbij gaat het eigenlijk minder om twee verschillende soorten van macht, maar om verschillende aspecten van (dezelfde) macht. Om verdere begripsverwarring te voorkomen zal ik hieronder spreken over *structurele* macht en *directe* macht.

- 5 De klassieke idee van het bestaan van een machtselite is uiteraard afkomstig van de Amerikaanse socioloog C. Wright Mills die in jaren '50 van de vorige eeuw in zijn *The Power Elite* beschreef hoe de politiek, het bedrijfsleven en het militaire apparaat samen de top van de (Amerikaanse) piramide vormden. Zie C. Wright Mills, *The Power Elite*. Oxford University Press, Oxford, 1999 [1956].
- 6 C. Lindblom, *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*. Basic Books, New York, 1977.
- 7 Over de toegenomen *exit power* van het kapitaal door de mondiaaliserende zie R. Keohane en H. Milner (1996) 'Internationalization and Domestic Politics', in: R. Keohane en H. Milner (red.), *Internationalization and Domestic Politics*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, pp. 3-24. Over de structurele macht van met name het transnationale kapitaal zie ook S. Gill en D. Law 'Global Hegemony and the Structural Power of Capital', *International Studies Quarterly* 33, 1989, 4: 475-99.
- 8 Ph. Genschel (2005) 'Globalization and the transformation of the "Tax State"', *European Review* 13, 1: 53-71.
- 9 Een uitgebreid empirische analyse van dit proces, en alle kerngegevens betreffende de honderd allergrootste multinationals, vindt men in het jaar-

lijkse *World Investment Report* van de UNCTAD, <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=14856&lang=1>.

- 10 Voor dit idee zie J. S. Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, 2^e editie, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.
- 11 De in dit essay onderscheiden aspecten van macht — structurele macht en directe macht — zijn nauw verweven; de een kan niet zonder het andere (voort) bestaan. Structurele macht vormt de (materiële) basis voor de uitoefening van directe macht; structurele macht kan al dan niet vertaald worden in succesvol strategisch handelen. Tegelijkertijd zullen zonder dat strategische handelen de bestaande machtsstructuren uiteindelijk niet voortbestaan. Toch is het belangrijk een onderscheid te maken tussen deze twee vormen van macht. Structurele macht kan ook effect hebben zonder strategische machtsuitoefening, dat wil zeggen, zonder de intentie politieke invloed uit te oefenen. Wat ik hier onderscheid als directe macht daarentegen, kenmerkt zich juist door een dergelijk doelgericht handelen: het kapitaal als politieke actor: handeling (*agency*) naast structuur. Dit idee wordt onder andere uitgewerkt in B. van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, Routledge, Londen, 2002.
- 12 Zie mijn *Transnational Capitalism*, op. cit.; zie ook B. van Apeldoorn en S. Hager 'The Social Purpose of New Governance: Lisbon and the Limits of Legitimacy', *Journal of International Relations and Development*, 2010, 13, 3: 209-38.
- 13 Zie o.a. W.K. Carroll, *The Making*

- of a Transnational Capitalist Class: Corporate Power in the 21st Century, Zed Books, Londen, en K. van der Pijl (1998) *Transnational Classes and International Relations*, Routledge, Londen, 2010.
- 14 Over de rol van de economische (kapitalistische) elite in de Amerikaanse politiek zie G.W. Domhoff, *Who Rules America?: Challenges to Corporate and Class Dominance*, 6^e editie, McGraw-Hill, New York, 2009. Voor de rol van die elite in de Amerikaanse buitenlandse politiek zie N. De Graaff, en B. van Apeldoorn 'Varieties of us Post-Cold War Imperialism: Anatomy of a Failed Hegemonic Project and the Future of us Geopolitics', *Critical Sociology*, 2011.
  - 15 Zie M. Kranenburg, 'En weer verdwijnt er iemand uit de tijd van Balkenende', *NRC Handelsblad*, 27 april, 2011, p.16-17. Zie voor een systematische analyse van de Nederlandse economische elite, die echter de verwevenheid met de overheid niet verder uitwerkt, E.M. Heemskerk *Decline of the Corporate Community: Network Dynamics of the Dutch Business Elite*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2007.
  - 16 R. Reich, *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy, and Everyday Life*, Alfred A. Knopf, New York, 2007.
  - 17 N. Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000, p. 281.
  - 18 Het is uiteraard a fortiori een probleem vanuit sociaaldemocratische perspectief in zoverre voor de sociaaldemocratie het gelijkheidsideaal nog steeds hoog in het vaandel staat en naast procedurele gelijkheid ook (een zekere mate van) hulpbrongelijkheid behelst, dat wil zeggen een streven sociaaleconomische gelijkheid niet alleen ten dienste van de democratie maar ook als doel op zich.
  - 19 Voor het argument dat het kapitalisme ook op het punt van efficiëntie ernstig tekort schiet, een argument dat met de crisis uiteraard alleen maar aan kracht heeft gewonnen, zie P. de Beer (2004), 'Een linkse hervormingsagenda voor het kapitalisme', *SGD* 2004/10-11.
  - 20 In Nederland bezitten de 10 procent meest vermogende huishoudens nog altijd bijna 60 procent van het totale vermogen en bedraagt de GINI coëfficiënt voor de vermogensverdeling 0,82 in 2009, zie J. Claessen, 'Vermogensverdeling en vermogenspositie huishoudens', *Sociaal-economische trends: statistisch kwartaalblad over arbeidsmarkt, sociale zekerheid en inkomen*, 2, 2010, p. 7-12, Centraal Bureau voor de Statistiek.
  - 21 Een recent onderzoek laat zien dat dankzij hogere bonussen de beloning van de 25 topbestuurders van Nederland weer het niveau bereikt heeft van voor de kredietcrisis, zie C. Banning 'Altijd een truc klaar voor een hogere beloning', *NRC Handelsblad*, 23 april 2011.
  - 22 Verg. De Beer, op cit.